

Jėzus Kristus lietuvių sakytinėje tautosakoje: pagrindiniai siužetai ir vaizdinio ypatumai

Įvadas

Lietuvių sakytinė tautosaka santykio su krikščionybe aspektu iki šiol tyrinėta menkai. Šiuo požiūriu daugiau nagrinėti lietuvių tradiciniai papročiai bei vaizduojamasis liaudies menas.

Tai nulėmė keletas aplinkybių. Prieškariu lietuvių folkloristų pajėgos nebuvo gausios. Iš to laikotarpio su mūsų tema besisiejiančių darbų paminėtina 1935 m. Jurgio Elisono parengta lietuvių sakmių ir pasakų tekstų apie Dievą-senelį publikacija.¹ Antra, prisidėjo ir istoriniai veiksniai, kai sovietmečiu nutrūkus prieškarinio folkloro tyrimams tokios temos negalėjo būti objektyviai nagrinėjamos. Vis dėlto ir tuomet, pamažu susikūrus stipriai lietuvių tautosakininkų mokyklai ir formaliai prisidengiant ateistine religijos kritika, buvo parašyta svarbių tyrinėjimų, kurie aktualumo neprarado ir šiandien. Galima paminėti paremiologo Kazio Grigo straipsnius apie patarles, kuriose figūruoja Dievas², arba mitologo Norberto Vėliaus monografiją „Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis: folklorinio velnio analizė“³, kurios viena dalis skirta apžvelgti krikščioniškąjį velnio

įvaizdžio antsluoksnį, velnio vaizdavimą religinėje lietuvių raštijoje bei krikščioniškuosius tautosakinio velnio bruožus. N. Vėlius yra gilinęsis ir į lietuvių pasakų Dievo-senelio vaizdinio problemą.⁴ Taip pat paminėtina tautosakininkės Bronislavos Kerbelytės studija „Sakmės ir padavimai apie pasaulio kilmę“, kurioje gana išsamiai nagrinėjamas sudėtingas minėtų žanrų kūrinų santykis su Biblija.⁵

Atrodytų, Nepriklausomybės metais ši tyrimų situacija turėjo natūraliai pasikeisti ir lietuvių tautosakos tyrinėjimų krikščioniškuoju aspektu pagausėti. Tačiau, net patiems autoriams dažnai to nereflektuojant, nūdienos, kaip ir sovietmečio, folkloristikos darbuose tebėra ryški nuostata krikščioniškuosius kokio nors tautosakinio vaizdinio ypatumus ar žanro bruožus laikyti vėlyvesniais, o kartu ir mažiau vertingais. Todėl iš tradicinės kultūros ypatumų kaip esmingiausi bruožai nurodomi tie, kurie, kaip spėjama, paveldėti iš ikikrikščioniškųjų laikų, o krikščioniškasis antsluoksnis yra tiesiog nutylimas. Toks tyrimo pobūdis kartais gali nemenkai iškraipyti bendrą vaizdą, nes įvairiarūšei liaudies kultūrai iš esmės būdinga semantiškai vientisa, ikikrikščioniškuosius ir krikščioniškuosius elementus jungianti pasaulėžiūros sistema. Todėl, siekiant įvairiapusiškiau atskleisti lietuvių tautinei savimonei būdingas pasaulėžiūros nuostatas, lietuvių tautosakos analizė krikščioniškuoju aspektu yra aktuali.

Šiame straipsnyje nagrinėjamos Jėzaus Kristaus vaizdinio sakytinėje lietuvių tautosakoje ypatybės. *Tyrimų objektas* – lietuvių liaudies užkalbėjimai, etiologinės sakmės ir pasakos-legendos. Tai tie lietuvių sakytinės tautosakos žanrai, kuriuose dažniausiai vaizduojamas Kristus. *Tyrimų duomenys* – lietuvių sakytinės tautosakos tekstai – imti iš publikuotų folkloro rinktinių. Dalis tekstų aprašymų yra iš Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo kartotekos (sudarytoja B. Kerbelytė) bei iš B. Kerbelytės parengto „Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo“. *Straipsnio tikslas* – remiantis aprašomuoju ir interpretaciniu metodais, pristatyti Kristų vaizduojančius lietuvių tautosakos žanrus ir apibendrinti kai kuriuos siužetus.

Jėzaus Kristaus vaizdinys lietuvių sakytinėje tautosakoje yra išsamiau netyrinėtas. Galima konstatuoti, jog apskritai Kristus nėra dažnas lietuvių sakytinės tautosakos personažas. Daugumoje pasakojamojo folkloro žanrų (pasakose bei mitologinėse sakmėse) Kristus ir kiti šventieji

personažai veikia tik epizodiškai. Be to, naratyvuose apskritai dažniau pasitaiko apibendrintas Dievo paveikslas, kai ne visuomet aišku, ar šis veikėjas gretintinas su Dievu Tėvu, ar su Jėzumi Kristumi, ar su ikikrikščioniško tikėjimo dievu. Pastebėtina, kad Kristus dažniausiai veikia lietuvių etiologinėse sakmėse bei pasakose-legendose. Etiologinės, arba pasaulio kūrimo, sakmės – tai kūriniai apie pasaulio ir jame esančių objektų bei jų savybių kilmę.⁶ Etiologinėse sakmėse bene ryškiausiai atsispindi filosofinė senųjų laikų žmogaus mąstysena, atskleidžianti religinį požiūrį į kilmės klausimus.⁷ Pasakos-legendos – tai kūriniai apie Dievo, Kristaus ir įvairių šventųjų keliones po žemę, jų santykius su žmonėmis ir moralinį žmonių elgesio vertinimą.⁸ Šie du žanrai lietuvių pasakojamojoje tautosakoje išsiskiria krikščionių religijos įvaizdžių, kurių retai pasitaiko kitų žanrų kūrinuose, gausa.⁹

Panašumų su Biblijos istorijomis turintiems motyvams plisti liaudies kūryboje labai padėjo palanki nacionalinio folkloro dirva, kurioje tarpo tipologiškai į biblinius panašūs siužetai¹⁰, o nauji krikščioniškieji vaizdiniai nekonfrontuodami gyvavo greta senųjų, su kuriais abipusiškai sąveikavo.¹¹ Todėl nemažai etiologinių sakmių remiasi Biblija ir joje sukauptais senaisiais Rytų tautų tautosakiniais pasakojimais¹², tik jie pritaikyti lietuvių naratyvinei tradicijai. Tas būdinga ne tik etiologinėms sakmėms, bet ir pasakoms-legendoms. Pastarųjų siužetai, kaip manoma, radosi į tradicinius humoristinius pasakojimus įtraukus naujus krikščioniškos kilmės veikėjus ar komiškai atpasakojus šventųjų gyvenimo istorijas, per pamaldas girdėtas bažnyčiose.¹³ Todėl dalyje pasakų-legendų galima rasti sąsajų su vadinamųjų *exempla*, į viduramžių pamokslus įterpiamų vaizdingų pamokymų, siužetais.

Manoma, jog lietuvių etiologinės sakmės galėjo patirti ir apokrifų, kuriuos vėlyvaisiais viduramžiais Europoje platino įvairių eretinių srovių šalininkai, ypač Bulgarijos ir kitų slavų kraštų *bogumilai*, įtaką.¹⁴ Santykio su apokrifine tradicija aspektu lietuvių folkloras taip pat nuodugniau netyrinėtas.

Dar vienas, tik dabar rimtesnių tyrinėjimų sulaukęs sakytinės tautosakos žanras, kuriame dažnai figūruoja Jėzus Kristus, yra liaudies užkalbėjimai. Tai žodinės formulės, kuriomis siekta magiškai paveikti žmogui svarbius fizinius ir psichinius reiškinius – žmonių ir gyvulių ligas,

žmonių tarpusavio santykius, orus, derlių ir pan.¹⁵ Iš tiesų mūsų pasirinktos temos atžvilgiu užkalbėjimai yra perspektyvus žanras, nes, pasak jų tyrinėtojos Daivos Vaitkevičienės, krikščioniškoji kultūra juos gana smarkiai paveikė.¹⁶ Todėl daugelyje tradicinių užkalbėjimų yra persipynę archajiškosios ir krikščioniškosios tematikos elementai. Nuo užkalbėjimų ir pradėsime, aptardami kai kuriuos Kristaus vaizdinio lietuvių tautosakoje ypatumus.

Jėzaus Kristaus paveikslas lietuvių užkalbėjimuose

Archajiškojo sluoksnio užkalbėjimai paprastai būna trumpi, formulinio pobūdžio: *Žemė, žemė, žemė. Dangus, dangus, dangus. Saulė, saulė, saulė...* („Nuo gyvųjų įkirtimo“).¹⁷ Krikščioniški elementai, pavyzdžiui, Jėzaus Kristaus vardas, tokią archajišką formulę gali tiesiog papildyti: *Dangus, Jezau, saulė, Jezau, žemė, Jezau, rasa, Jezau. Amen. Jezau Kristau. Ant duonos, druskos, užkalbėt į saulę žiūrint* („Nuo vėjo ir kirmėlės“).¹⁸ Prašant kokios nors apsaugos neretai gali būti užkalbama krikščioniško turinio formule:

*Panela švenčiausia
I Viešpatie Jėzus,
Apšvišk mani ir mana takus!
Tadu triskart „Sveika, Marija“ sukalti [...]
(„Kad nesutiktum miške gyvatės“)¹⁹*

Tokie užkalbėjimai, kai ne tik minimi krikščioniški veikėjai ar įpinami krikščioniški teksto fragmentai, bet pabaigoje dar nurodoma tris, devynis ar triskart devynis kartus sukalbėti maldą ar užtvirtinti maginę formulę persižegnojant, Lietuvoje yra labai populiarūs. Šitokiu tautosakinių ir krikščioniškų vaizdinių sintezės būdu senieji užkalbėjimai buvo pritaikomi prie pakitusio pasaulėžiūrinio konteksto, o drauge išreiškiamas užkalbėtojo lojalumas krikščionybei.²⁰ Antra vertus, ne mažiau svarbus buvo ir siekis apeliuojant į oficialiąją religiją tarsi „patvirtinti“ užkalbėjimo sakralumą bei sustiprinti jo poveikumą.

Rėmimasis krikščionybės autoritetu užkalbėjimuose gali būti realizuojamas plėtojant kokį nors vieną Šventosios Istorijos epizodą ir jo

atpasakojimą susiejant su užkalbamu reiškiniu. Todėl krikščioniškos kilmės užkalbėjimams dažniausiai būdinga siužetinė forma. Gana populiarius yra užkalbėjimai, kuriuose plėtojamas Kristaus krikšto upėje motyvas. Dažniausiai jais stabdomas kraujas. Štai keletas pavyzdžių: *Kaip šv. Jonas krikštijo Poną Jėzų Jordano upėje, sustojo vanduo. Taip toje žaizdoje tegu kraujas sustoja!* („Nuo kraujo“)²¹; *Stok, kraujas, kaip upė Jordano, kaip šventas Jonas krikštijo Kristusą Poną! Taip kalbant žegnotis. Tris kartus taip daryti* („Nuo kraujo“).²² Matome, jog šiuose dviejuose užkalbėjimuose teksto siužetiškumas iš tiesų yra svarbus. Dėmesys sutelkiamas į išskirtines Kristaus krikšto aplinkybes, kurios gretinamos su žmogų kankinančia negalia, ir viliamasi, kad kaip Jordane esą sustojęs vanduo, taip ir kraujas liausis tekėjęs.

Neretai užkalbėjimuose Kristaus krikšto aplinkybes nurodo tik koks nors vienas šio siužeto fragmentas ar detalė, o visas užkalbėjimo tekstas grindžiamas savitos tematikos vaizdais. Antai danties skausmas užkalbamas taip: *Ėjo Jezus per Čedrono upę ir užgava krūminį [...] duntį tris kartus po tris šimtus. Viešpatie Jezau Kristau, apstabdyk dunčio sopolį! [...]*.²³ Šio užkalbėjimo maginis paveikumas motyvuojamas ne tik pačiu siužetu, bet ir paskutiniu sakiniu, kuriuo tiesiogiai kreipiamasi į Kristų ir prašoma jo pagalbos. Palyginti su kanoniniais krikščionių tekstais, užkalbėjimuose vaizduojamas įvykis kartais yra labai neįprastas: *Ėjo Kristus per tiltą, ir ilūžo tiltas, ir įkrito Kristaus koja. Nuėjo Kristus sveikas – neskauda koja. Kaip Kristui neskauda, kad taip neskauda (paminėti vardą to, kam kalbama, o jei gyvuliui, tai jo spalva). Sukalbėt tris kartus ir kalbėti ant riebalų* („Nuo išnėrimo“).²⁴ Tokie užkalbėjimai gana ryškiai atsiskleidžia ir kaip įtaigūs meniniai tekstai.

Savitai interpretuojamas ir Kristaus bei apaštalų ar net vėliau gyvenusių šventųjų bendravimas dialoginiuose užkalbėjimuose nuo kiaulių ligų. Štai keletas pavyzdžių: *Eina Jėzus į Jeruzalę. Susitinka du apaštalus. Klausia: „Kas girdėt pas jus?“ – „Serga kiaulės“, – atsako. – „Eikite, bus sveikos“* („Jei patinsta kiaulės paliaukiai“)²⁵ arba *Eja švintas Tamošius Kavinietis (sako ne Akvinietis, bet Kavinietis) ir sustika Jėzų Kristų. „Švintas Tamošiau, švintas Tamošiau, kodėl tava veidas smūtnas?“ – „Ka gi nebus anas smūtnas, kad mana keltuvas [galvijai – aut. past.] serga!“ – „Mesk 3 miežia grūdus ir pasakyk šitų maldelių 3 rozus!“ [...]* („Užkalbėjimas nuo visokių ligų, kada serga naminiai gyvuliai“).²⁶ Tokiuose užkalbėjimuose atsispindi tik bendroji siužetinė

biblinio pasakojimo schema apie Kristaus ir apaštalų keliones bei jų pokalbius, apie Kristaus galią išartu žodžiu užtvirtinti daromą stebuklą, o užkalbėjimų turinys jau kreipia mūsų žvilgsnį į kaimiškų realiųjų plotmę.

Populiarioje užkalbėjimų nuo odos ligos, vadinamosios rožės, grupėje realizuojamas viduramžių legendos apie rožės, augusias ant Viešpaties kapo, motyvas: *Ėjo panas Jėzus Kristus per pievą, rada tris rožes žydynt. Vienas raška, kitas lakia, tračias pačias gaišta. Tegul šito sopė išgaišta par vardų pana Jėzusa! [...]* („Užkalbėjimas nuo rožės vyrui“).²⁷ Yra tokių tekstų, kuriuose ši ant kapo sužydusių rožių tema įpinama į daug platesnį poetinį užkalbėjimo audinį ir yra tik vienas iš daugelio fragmentų, užkalbėtojo sujungiamų į vieną visumą. Pavyzdžiui, vagis nuo vagystės užkalbėjime stabdomas vis naujais ir naujais maginių formulės poveikį turinčiais stiprinti teksto segmentais: *Ant grabo Kristaus yra trys lelijos. Viena yra Dievo valia, antra yra Dievo kraujas, o trečia – žmonių valia. Jūs, vagys, turit sustot ir nejudėt iš vietos! Kaip Jėzus Kristus neatsistojo ant žemės nuo kryžiaus, taip ir tu, vagie, nepabėgsi iš tos vietos! Prisakau aš tau ir užkeikiu tave keturiomis evangelijomis, mėnuliui, saulei, žvaigždėms, ar esi upėje, ar baimėje prieš teismą, ar sugaunamas vagiant! Užkeikiu tave paskutiniu teismu, kad stovėtum čia ramiai ir nepabėgtum iš vietos, kol išnyks šviesa žvaigždžių, kol nesirodys mėnulis ant dangaus ir kol saulė antrą kartą apšvies visą žemę, tik tada galėsi pasijudinti iš vietos ir iššokti iš šito užkeikimo, ką tau prisakau vardan Dievo Tėvo ir t. t. [...]* („Užkalbėti vagį, kad jis nepasijudintų iš vietos imdamas svetimus daiktus“).²⁸ Šis užkalbėjimas yra ir gana reprezentatyvus dviejų tradicijų – ikirikščioniškosios ir krikščioniškosios – vaizdinių persipynimo pavyzdys, kai apeliuojama į mitologines realijas (saulė, mėnulis, žvaigždės) ir remiamasi krikščionių religijos autoritetu – Jėzaus Kristaus vardu.

Kaip matėme, užkalbėjimuose labai dažnas ėjimo, kelionės motyvas („ėjo Kristus per...“) bei konstrukcija „kaip..., taip...“ („kaip buvo Jėzui Kristui / kaip pasakė ar padarė Jėzus Kristus, kad taip būtų ir užkalbamajam“). Tai nėra vien tik formalus žvelgimas į tuos laikus, kai gyveno Kristus, bet greičiau apeliavimas į kitokį – šventą – laiką ir erdvę, kai gyveno ir darė stebuklus Kristus. Todėl panašaus stebuklingo efekto, tik jau čia ir dabar, tikimasi sulaukti iš užkalbėjimo. Toks atsigręžimas į šventąjį laiką bei erdvę ir jų siejimas su dabartimi ypač ryškus užkalbėjimuose, turinčiuose apsaugoti nuo gyvatės ar vilko. Pavyzdžiui, *Kur buvai, kap Jėzus*

gimė? Jei iškada darai, tai aik ten²⁹ („Užkalbėjimas nuo gyvatės įkandimo“).³⁰ Prie maginio teksto, kuriuo nuo vilko užkalbami gyvuliai, pateikiamas ir išsamus paaiškinimas, kodėl vilkui esą nevalia pjauti galvijų: *È kur tu, vilke, buvai, kai Panas Jezus Kristus gimė, kad tu avelį nešies? [Šitaip reikia į vilką rėkti, kai jis avelę pastvėręs nešas. Sako, vilko nebuvo, kai Jezus gimė: visi žvėrys buvo pažiūrėt gimusio Jėzaus, tai ir visiems žvėrims Jezus paskyre, kokius žvėris jiems pjauti, o kai vilkas tada nebuvo, tai jam Jezus ir nieko nepaskyrė, užtai vilkui ir nevalia pjauti avelės. Ir tolei reikia į vilką šitaip rėkt, kolei jis pameta avelę – sako, vilkui gėda, kai į jį šitaip rėkia] („Kai vilkas avelę neša“).*³¹

Pastarojo užkalbėjimo paaiškinimas – tai jau etiologinė sakmė, žmogui naudingos ir geidautinos laukinių žvėrių elgsenos liaudiškas pagrindimas. Pereikime prie nuodugnesnio šių sakmių ir Jėzaus Kristaus paveikslų jose aptarimo.

Jėzaus Kristaus paveikslas lietuvių etiologinėse sakmėse

Etiologinėse sakmėse ryškus laiko skyrimas „iki Kristaus / po Kristaus“. Neretai Šventosios Istorijos metas čia yra fonas, kuriame vyksta kasdieniški, žmogiškai natūralūs ir buitiskai motyvuoti veiksmai.³² Tačiau Kristaus gimimo, gyvenimo bei Didžiosios savaitės laikotarpiai interpretuojami ir kaip potencialiai kitokių galimybių laikas. Todėl šventuoju – Kristaus gyvenimo – laiku nutikęs net ir nereikšmingas įvykis sukelia nebeatšaukiamus gyvosios ir negyvosios gamtos objektų ar reiškinių pokyčius, kurie ir šiandien gerai matomi. Be to, Kristaus gyvenamasis metas, neižvelgiant čia jokios prieštaros, susiejamas su savo aplinka, savo kraštu. Pavyzdžiui, sakmės prasideda žodžiais: *Kartą Kristus vaikščiojęs po Lietuvą...*³³, *vaikščiojo po Lietuvą ir mokė žmones*³⁴. Arba kai kurių Kristaus poelgių rezultatai sakmėse vaizduojami pažįstamoje aplinkoje, tiesiog gretimame lauke. Šią savitą laiko ir erdvės sampratą atskleidžia etiologinės sakmės apie akmenis. Antai sakoma, kad iki Kristaus gimimo net akmenys augdavo: *Akmenes radas iš žemės i auga lik Kristus užgimimui. Jėzus gime Kalėduose, grausmas ažgraudie i akmenes nustaja augi.*³⁵ Kristus akmenų būti esą galėjęs perkeisti ir vėliau, kai eidamas nusimušė kojos pirštą: *Saniau akmenys auga ir labai daug jų buva. Kartu Kristus ulioda-*

mas par svietu labai nusimušia kojas pirštus. Nuo to karta akmenys neauga, ba jiems ažginia Kristus. A, kad but augi, tai but visu žemį ažaugi.³⁶

Kalbant apie akmenis, būtina paminėti ir padavimus, arba istorines sakmes. Apskritai padavimuose Kristus beveik visai neminimas, išskyrus vieną visoje Lietuvoje labai populiarių siužetą apie akmenyje įspaustą pėdą. Kai kuriuose variantuose kaip tiktai ir teigiama, kad tai yra Kristaus pėda: [...] *Rimkaus lauke buvo akmuo su pėda. Sakė, kad Jėzus ant žemės vaikščiojo, koją uždėjo ir paliko*³⁷; *Saka žmogaus pėda – kadaise buvo akmuo minkštas ir turbūt Jėzus vaikščiojo po žemę ir atsistojo ant to akmens, va, jaunas Dievas – Jėzus.*³⁸

Tematinei etiologinių sakmių grupei, kurią sąlygiškai galėtume pavadinti „Vaikšto Kristus po žemę“, priskirtina virtinė sakmių apie esminius žmogaus gyvenimo pokyčius, pavyzdžiui, labai populiarius kūrinius apie prarastą galimybę žinoti savo mirties laiką: *Seniau žmonės žinojo, kadu mirs ir tvėrė smilgų tvorų. Ai pro šalį Jėzus ir klausia: „Kodėl tveri tokių menkų tvorų? Vėjas pūstels ir nugrius.“ O jis atsiliepė Jėzu: „O kam aš tversiu gerų tvorų, ka aš tuoj mirsiu – man užteks šitos tvoros.“ Ir nuo to laiko, Jėzus pasakė, kad žmogus nežinos, kadu jis mirs.*³⁹ Taigi gebėjimas žinoti savo mirties valandą iš žmonių buvo atimtas todėl, kad vienas jų, artėjant mirties laikui, ėmė elgtis netinkamai. O nepagarbiai su Kristumi pasielgusi moteris nulėmė visų moterų ateitį – jos visos niekada neturi laiko: *Kristus kai vaikščiojo po žemę, užėjo pas vieną moterį. Moteris kūrino krosnį. Paklausė kelio – „Ar nežinai kelio parodyt?“ Kur jam reikėjo eiti, jis klausė. Šeimininkė pasakė: „Oi, neturiu aš laiko, kelio rodyt.“ Tai Kristus išeidamas pasakė: „Tu amžinai neturėsi laiko.“ Tai dabar už tai moterys laiko neturi. Jos visadu užimtos, visadu laiko neturi.*⁴⁰

Etiologinėms sakmėms apskritai būdinga tai, jog vieno, „pirminio“ herojaus veiksmai turi pasekmių labai didelei aplinkinio pasaulio daliai ar visiems tos pačios kaip ir herojus rūšies atstovams. Parodant kokio nors nederamo elgesio rezultatą, implicitiškai raginama net ir sunkiais momentais nesielgti savanaudiškai, nepasiduoti akimirkos pykčiui. Pastaruoju atveju etiologinėse sakmėse akcentuojama kiekvieno individo atsakomybė už žmonių bendruomenės gerovę, skatinama ir kasdienėje veikloje remtis visuomeninėmis normomis.

Kartais nauji reiškiniai ar jų ypatumai atsiranda dėl Kristų lydėjusių apaštalų neapdairumo. Etiologinėse sakmėse bėdos visai žmonių

giminei dažniausiai pridaro šv. Petras. Per jo nerangumą kai kurios moterys yra nepaprastai piktos: *Ėjo Kristus su savo mokiniais ir pamatė šėtoną su boba mušantis. Kristus šv. Petrui liepė juos perskirti. Šv. Petrui tai nesisekė, ir jis abiem nukirto galvas. Kristus liepia vėl uždėti. Šv. Petras besukubėdamas sumaišė galvas. Taigi piktos bobos yra atsiradusios iš anos su šėtono galva.*⁴¹ Dėl šv. Petro neišprusimo šienapjūtės metu dažniausiai ima lyti: *Dievas paliko šventam Petrui tvarkyti orą. Kadangi Dievas kalbėjo lenkiškai (buvo pons), o šventas Petras buvo iš mužikų ir nemokėjo lenkiškai, išėjo didelis nesusipratimas. Dievas pasakė šventam Petru, kad jis duotų [lietaus] tuomet, kuomet žmonės „prosit“, o Petru pasigirdo, kad kuomet „kosit“. Kaip tik pradeda žmonės šieną pjauti, šventas Petras ir duoda lietaus.*⁴² Toks familiarus požiūris į Dievą ir ypač į šventuosius – dėsningas, ne tik lietuvių tautosakai būdingas reiškinys, iš dalies susijęs su nereligine folkloro kūrinii kilmė. Netgi tada, kai sakmėse parodomos tipiškos Kristaus ar jo pagalbininkų apaštalų funkcijos, jų paveikslai gana saviti, mažai susiję su oficialiąja religija.⁴³

Kristaus veiklos rezultatai regimi ne tik kalbant apie bendresnius gamtos objektų susiformavimo, oro sąlygų nustatymo klausimus ar esminguosius mirties atsiradimo, žmonių charakterio ypatumų dalykus, bet ir išryškinant skiriamuosius augalų, gyvūnų bruožus, savitai aiškinant jų kilmę. Pavyzdžiui, tikima, jog kai kurie gyvūnai ir paukščiai yra už bausmę jais paversti žmonės. Neretai tokio atpildo sulaukiama už mėginimą pasišaipyti iš Kristaus. Štai keletas pavyzdžių: *Kai Kristus vaikščiojo žemėje, vienas, kuris į jį netikėjo, palindo po tiltu ir maurojo. Jo draugai paklausė Kristaus, koks ten gyvūlys. Kristus atsakė, kad meška. Ir iš po tilto išlindo meška. Nuo tada ir atsirado meškos;*⁴⁴ *Vaikščiojo Kristus po žemę. Atvedė jį pas vieną žydą. Pavožė žydalką ir klausia: „Kad tu Dievas, pasakyk, kas čia?“ Jis sako: „Kiaulė su paršiukais“. Įsikvatojo, atidengia – ateina kiaulė su paršiukais;*⁴⁵ *Kai Jėzus pavargęs lipo su kryžium į kalną, karalaitė atidarė langą ir sako: „Kukū, Viešpatie.“ Jėzus sako: „Ir kukuosi.“ Ji ir pavirto į gegužę.*⁴⁶

Tačiau sakmėse skiriamieji gyvūnų bruožai gali būti interpretuojami ir kaip savotiškas apdovanojimas, atlygis už buvimą greta Kristaus dramatiškiausiais jo gyvenimo momentais: *Kai Kristus valgė paskutinį vakarienį, tai pusį plekšnes palika, pusį suvalgė. Tai delta ano taki – galvyte perkreipta, šliaužia;*⁴⁷ *Dagilėlis traukė iš Kristaus galvos / kojos erskėčio spyglius ir susikruvino. Todėl paukščio pagurklis raudonas.*⁴⁸

Tradiciškai vyravęs pagarbus požiūris į kai kuriuos gyvius ar augalus liaudies pamaldumo kontekste gali būti siejamas su pačiu Kristumi: *Bitės atsirado iš Kristaus kraujo lašų, kai tas meldėsi Alyvų daržely. Dėl to Kūčių vakarą valgo žmonės medų, iš bičių vaško daro grabnyčių žvakes;*⁴⁹ *Kada Jezų nukryžiuvojo, šv. Magdalena surinko nukritusius kraujo lašelius ir pasėjo. Išaugo rūtos*⁵⁰ *ir todėl dabar iš jų vainikus pina ir jomis pašventina naujas bažnyčias.*⁵¹

Įdomu pastebėti, kad ir iš esmės pagoniškas iki šiol gyvuojantis paprotys per pavasario šventes marginti kiaušinius dėl krikščionybės įtakos etiologinėse sakmėse yra susiejamas su Kristaus Prisikėlimo stebuklu. Pasakojama, kad esą viena moteriškė pasakė netikinti, jog numiręs (t. y. Jėzus Kristus – *aut. past.*) galėjo prisikelti, ir patikėsianti tuo tik tada, jei jos nešami kiaušiniai paraudonuosią: *Pasižiūri, ka tie kiaušyniai buva balti, visi nusidaže stebuklingai, raudoni palyka. Mat už tai kiaušyniai dažomi Velykų rytų.*⁵²

Apibendrinant galima konstatuoti, jog apskritai etiologinėms sakmėms yra būdingesnis neigiamas rezultatas, t. y. kokie nors aplinkos pokyčiai ar objektų požymiai dažniau vertinami kaip geresnės pirminės situacijos, palyginti su „laikų pradžioje“ buvusia padėtimi, pabloginimas ar tam tikrų neigiamų požymių įgijimas.⁵³ Taip nutinka dėl netinkamo veikėjų elgesio su didelių galių turinčiu personažu – gyvenimo sąlygų kūrėju. Baudžiama už išžulumą, nepagarbą, nenuovokumą – ydas, kurios tradiciškai yra smerkiamos. Etiologinių sakmių Kristaus veiksmai bei veiklos rezultatai patvirtina jo dieviškumą, antgamtinės galias. Drauge jis yra ne tik religinis, bet ir moralinis autoritetas – jo bausmės pagrįstos, „fatališki, neatitaisomi padariniai grindžiami moraline atsakomybe“⁵⁴, o jų pasekmės skatina susimąstyti apie žmogiškąsias elgesio normas ir siekius.

Jėzaus Kristaus paveikslas lietuvių pasakose-legendose

Kristaus – baudžiančio ar apdovanojančio išbandytojo – funkcijos ne mažiau akivaizdžios ir pasakų-legendų žanre. Dažnas pasakų-legendų motyvas – Dievo kvietimas į svečius ir jo lankymasis pas žmones elgetos pavidalu. Apibendrintai vaizduojamą

Dievą-senelį būtų galima gretinti su Dievu Tėvu ar senųjų tikėjimų dievu, tačiau tų pačių pasakų variantuose varguoliu gali rodytis ir Jėzus. Kaip ir etiologinėse sakmėse, čia apeliuojama į Šventosios Istorijos laikus, Kristaus ir apaštalų klajones: *tai buvo jau seniai, dar Jėzus ant žemės vaikščiojo*⁵⁵, *kadaise, kai dar Kristus su apaštalais ant žemės uliojo*⁵⁶.

Tikėjimas, jog elgetos pavidalu rodosi Dievas, buvo gyvas dar XX a. I pusėje ir sietas su šventiniu, ypač kalėdiniu, laikotarpiu. Manyta, jog Kūčių vakarą „persirengęs elgeta ateina pats Kristus“⁵⁷, elgeta pasivertęs šventasis ar tiesiog svečias, siųstas Dievo, tad „blogai būsią tiems namams, kuriuose jo negerbia“⁵⁸. Tokį ypatingą santykį su priklydėliais patvirtina ir lietuvių patarlės, teigiančios, jog *Svečias į namus – Dievas į namus*⁵⁹, *kiekvienas svečias yra Dievas*⁶⁰ ir pan.

Pasakose-legendose pasikviesti Kristų į svečius yra visai nesunku: *Vieną kartą priėjo žmogus prie kryžiaus ir pasimeldęs paprašė Kristų pas save į svečius: „Ateik, Jėzau! Tu čia vargsti, šalsti, o pas mane sušilsi, pavalgysi!“ – „Gerai, ateisiu!“ – atsiliepė balsas nuo kryžiaus [...]*⁶¹ arba *Biednas žmogelis kasdien nueidavo prie kryžiaus pasimelsti. Sykį pakvietė Jėzų ateiti apšilti ir užvalgyti. Jėzus pažadėjo. Žmogus papjovė paskutinę vištytę. Vakare Jėzus atėjo [...]*⁶² Tačiau atėjusį Dievą atpažinti jau yra sunkiau, nes jis pasirodo ne spindinčiais rūbais pasipuošęs, o skurdžiu elgetos apdaru apsilkęs. Tuomet labai svarbu vadovautis visų pripažintomis elgesio taisyklėmis, paisyti tradicijos nustatytų elgesio su nepažįstamaisiais normų. Neturtėlis Dievo neatpažįsta, tačiau vis tiek priima ir pavaišina. Kitą dieną nuejęs prie kryžiaus jis paklausia Kristų, kodėl jis neatėjęs, bet balsas nuo kryžiaus atsako, kad buvęs, sušilęs ir pavalgęs. Žmogus apsidžiaugia, kad galėjo padėti Kristui, ir linksmas grįžta namo.⁶³

Pasakų-legendų tekstuose gana ryškus didaktinis imperatyvas. Siekiant jį dar labiau sustiprinti, kartais viename naratyve sugretinami du skirtingai pasibaigiantys epizodai: *Vienas brolis buvo turtingas, kitas neturtingas. Abu prie kryžiaus nuėję pasikvietė į svečius Dievą. Turtingasis išklojo kilimais takus, o atėjo senelis. Užpjūdė jį šunimis. O neturtingasis meiliai priėmė, atidavė paskutinę plutą. Rytą kamara buvo visko pilna. Vėl abu nuėjo prie kryžiaus. Neturtingasis dėkoja, o turtingasis priekaištauja.*⁶⁴ Kartais tai paskatina turtuolį keisti gyvenimo būdą: turtingasis atėjęs prie kryžiaus priekaištauja, kad svečio nesulaukęs, o *Dievas pasakė buvęs, tik buvo išlojotas ir šunim*

išpjudytas – dar ir dabar kruvinos kojos tebėra⁶⁵, tai pirklys apsiverkė ir pasižadėjo visuomet priimti elgetas.⁶⁶ Vis dėlto dažniausiai turtuolis yra griežtai nubaudžiamas – po to vis *biednėja ir biednėja*⁶⁷, kol visai nusigyvena. Toks dviejų galimų – teigiamo ir neigiamo – elgesio variantų ar jų rezultatų sugretinimas leidžia pačiam klausytojui pasidaryti išvadas, koks elgesys yra tinkamas ir skatintinas, o koks nederamas. Pagarbus elgesys su elgetomis traktuotinas kaip krikščioniškojo religingumo – gailėstingumo vargstančiam, prašančiam duonos kąsnio – išraiška.⁶⁸ Tačiau tikėjimas, jog elgetos pavidalu pas žmones lankosi mitinės būtybės, bei skatinimas su kiekvienu pavargėliu elgtis tinkamai buvo ne tik objektyvus žmonių gailėstingumo ir doros išbandymas. Tai galėjo būti siejama su mitologiniais tikėjimais, kad aukšto statuso ir didelių galimybių personažas gali bausti už jam parodytą nepagarbą ar apdovanoti už parodytą gerumą.⁶⁹

Pasakose-legendose mėginama paaiškinti iš pirmo žvilgsnio „neteisingų“ Kristaus veikslių tikrąsias priežastis. Tokių „dieviškojo plano“ nesupratimą neretai demonstruoja ir apaštalai: *Kristus su apaštalais keliavo per Palestiną ir užėjo į mažą trobelę pasiklausti kelio. [...] Jaunas berniukas pavedė juos gerą kelio galą, per tiltelį. Kristus paėmė jį už plaukų ir įmetė į upelį. Apaštalai sako: „Viešpatie, juk jis toks geras vaikas!“ – „Kad geras, tegul ir eina pas mano tėvą. Užaugęs jis būtų buvęs blogas ir nenuėjęs į dangų“.*⁷⁰ Ši pasaka atspindi liaudies tikėjimus, kad žmogaus likimas, gyvenimo trukmė ir baigtis yra nulemti iš anksto ir sunkiai bepakeičiami. Žmogaus lemtį gali pakoreguoti tik įsikišęs Dievas. Ši predestinacijos idėja atskleidžiama naratyvuose, kuriuose po žemę su šventuoju Petru vaikštinėjantis Kristus pasakoja apie naujagimių ateitį. Pamatęs mažus vaikus, Jėzus pasako šv. Petru, kas jie bus užaugę: *vienas – kunigas, kitas – karininkas, trečias – žmogžudys.*⁷¹ Šio tipo naratyvuose patvirtinama, jog žmogaus gyvenimo įvykiai klostosi ne atsitiktinė seka, bet yra nulemti iš anksto. Tačiau folkloro kūriniuose, kuriuose aktualizuojama likimo tema, pagoniška prigimtos ir su teisingumu nesusijusios lemties samprata neretai siejama su krikščioniška aukščiausios dieviškosios tiesos ir teisingumo idėja⁷², kai žmogaus būtis interpretuojama ne kaip iracionali likimo išraiška, o kaip Dievo tvarka pagrįsta egzistencija.

Pasakose-legendose ryškėja neformalus, intymus, tačiau kartu pagarbus santykis su Kristumi. Tie, kurie pasielgia įžūliai, yra skaudžiai nubaudžiami ar bent jau pamokomi. Tautosakos kūriniuose Kristus nu-

mato ateities įvykius, demonstruoja dievišką išvalgą ir žino, kas laukia žmonių. Todėl Kristaus sprendimai grįsti kitokiu – gilesniu, dievišku – žinojimu. Šios folklore ryškėjančios didaktinės doro elgesio implikacijos nėra tiesmukos, jos perteikiamos menine pasakojimo forma. Taigi klausytojui leidžiama pačiam padaryti galutinę išvadą, nulemsiančią jo elgesį panašiomis aplinkybėmis.

Išvados

Aptartieji trijų žanrų – užkalbėjimų, etiologinių sakmių ir pasakų-legendų – kūriniai yra tipiškas dviejų kultūrinių tradicijų susiliejiimo rezultatas, krikščioniškųjų motyvų ir tautosakinės stilistikos sintezės pavyzdys. Todėl netgi tada, kai Jėzus Kristus atlieka įprastas dieviškojo asmens funkcijas, jo paveikslas yra gana savitas, neretai menkai susijęs su oficialiąja religija. Produktyviausias yra Jėzaus Kristaus kelionės ir keliavimo motyvas, aptinkamas visų trijų žanrų kūrinuose. Jėzaus kelionė šiuo atveju yra ne tik formalus vaizduojamų įvykių fonas, bet drauge ir tam tikras metafizinis vyksmas, biblinę praeitį susiejantis su tautosakos kūrėjų ir pateikėjų kasdienybe. Keliaujantis Jėzus išguja ligas, perkeičia netinkamas gyvenimo sąlygas, netikėtai skaudžiai nubaudžia kvailai iš jo pasišaipiusius žmones, o jo kančias palengvinusius apdovanoja išskirtiniais požymiais, slaptai aplankęs išbando žmonių dosnumą ir juos atitinkamai įvertina. Toks familiarus, kartais tiesiog naivus santykis su šventybe vis dėlto visuomet išlieka pagarbus.

- ¹ J. Elisonas, Dievas Senelis. Pasakos apie negyvosios gamtos kūnų, augalų ir gyvulių atsiradimą ir taip pat Dievą Senelį, kuris kitą kartą po žemę vaikščiojo ir žmones gyvenimo mokė, *Mūsų tautosaka*, 1935, t. 9, p. 3–268.
- ² K. Grigas, Pagonybė ir krikščionybė liaudies pasaulėjautos raidoje, *LTSR MA darbai. A serija*, 1988, t. 1 (102), p. 134–143.
- ³ N. Vėlius, *Chtoniškas lietuvių mitologijos pasaulis: folklorinio velnio analizė*, Vilnius, 1987, p. 234–235.
- ⁴ N. Vėlius, Lietuvių pasakos senelio dievo kilmės problema, *LTSR MA darbai, A serija*, 1979, t. 3 (68), p. 87–99.
- ⁵ B. Kerbelytė, Sakmės ir padavimai apie pasaulio kilmę, *Lietuvių mitologija*, t. 3, Vilnius, 2004 (1-asis leid. – 1977), p. 258–299.
- ⁶ G. Skabeikytė-Kazlauskienė, *Lietuvių tautosaka: įvadas. Vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams*, Kaunas, 2005, p. 178.
- ⁷ *Ten pat*, p. 197.
- ⁸ L. Valiukaitė, *Pasakos-legendos*, prieiga per internetą: http://www.aruodai.lt/tautosaka/tautosaka_1.htm
- ⁹ B. Kerbelytė, *min. veik.*, p. 262.
- ¹⁰ *Ten pat*, p. 260.
- ¹¹ N. Vėlius, *min. veik.*, p. 8; K. Grigas, *min. veik.*, p. 134.
- ¹² D. Sauka, *Lietuvių tautosaka: Vadovėlis respublikos aukštųjų mokyklų filologijos specialybės studentams*, Vilnius, 1982, p. 155.
- ¹³ L. Valiukaitė, *min. veik.*
- ¹⁴ B. Kerbelytė, *min. veik.*, p. 260.
- ¹⁵ G. Skabeikytė-Kazlauskienė, *min. veik.*, p. 231.
- ¹⁶ *Lietuvių užkalbėjimų šaltiniai. Elektroninis sąvadas*, sudarė ir parengė D. Vaitkevičienė, Vilnius, 2005, p. 12–15 (toliau – LUŠ).
- ¹⁷ LUŠ, Nr. 111.
- ¹⁸ LUŠ, Nr. 112.
- ¹⁹ LUŠ, Nr. 21.
- ²⁰ LUŠ, p. 14–15.
- ²¹ LUŠ, Nr. 188.
- ²² LUŠ, Nr. 192.
- ²³ LUŠ, Nr. 185.
- ²⁴ LUŠ, Nr. 616.
- ²⁵ LUŠ, Nr. 314.
- ²⁶ LUŠ, Nr. 320.
- ²⁷ LUŠ, Nr. 291.
- ²⁸ LUŠ, Nr. 1607.
- ²⁹ „...aik ten“ – matyt, miškan (aut. past.).
- ³⁰ LUŠ, Nr. 669.
- ³¹ LUŠ, Nr. 1301.
- ³² D. Sauka, *min. veik.*, p. 155.
- ³³ *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas* (toliau – LTR), 2114 /225/.
- ³⁴ J. Elisonas, *min. veik.*, p. 123, Nr. 300.
- ³⁵ LTR 952/44/.
- ³⁶ LTR 2430 /170/.
- ³⁷ LTR 5391 /7/.
- ³⁸ LTR 6241 /173/.
- ³⁹ LTR 5435 /108/.
- ⁴⁰ LTR 5784 /152/.
- ⁴¹ LTR 960 /341/.
- ⁴² LTR 1167 /432/.
- ⁴³ B. Kerbelytė, *min. veik.*, p. 260.
- ⁴⁴ LTR 989 /15/.
- ⁴⁵ LTR 5452 /259/.
- ⁴⁶ LTR 1723 /132/.
- ⁴⁷ LTR 5470 /56/.
- ⁴⁸ B. Kerbelytė, *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, t. 3, Vilnius, 2002 p. 35.
- ⁴⁹ LTR 4853 /20/.
- ⁵⁰ LTR 600 /52/.
- ⁵¹ LTR 1045 /40/.
- ⁵² LTR 5538 /88/.
- ⁵³ R. Racėnaitė, *Structural-Semantic Analysis and Genre Peculia-*

rities of Folklore, *Ethnic Culture: Traditions and Innovations*, Kaunas, 2004, p. 389.

⁵⁴ D. Sauka, *min. veik.*, p. 155.

⁵⁵ *Lietuvių mokslo draugijos rankraščiųiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne* (toliau – LDM), I 144 /17/.

⁵⁶ LTR 1634 /46/.

⁵⁷ J. Kudirka, *Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos*, Vilnius, 1993, p. 87.

⁵⁸ J. Kudirka, *min. veik.*, p. 89.

⁵⁹ LTR 4128 /78/.

⁶⁰ LTR 3704 /1248/.

⁶¹ J. Elisonas, *min. veik.*, p. 218, Nr. 431.

⁶² LTR 811 /459/.

⁶³ J. Elisonas, *min. veik.*, p. 218, Nr. 431.

⁶⁴ *Ten pat*, p. 213–214, Nr. 426.

⁶⁵ LMD I 324 /1/.

⁶⁶ J. Elisonas, *min. veik.*, p. 214–215, Nr. 427.

⁶⁷ LTR 811 /459/.

⁶⁸ D. Černiauskaitė, *Elgetos vaizdinys lietuvių tradicinėje kultūroje, Tautosakos darbai*, t. 13 (20), 2000, p. 187.

⁶⁹ D. Černiauskaitė, *min. veik.*, p. 191.

⁷⁰ LTR 4506 /86/.

⁷¹ LTR 5035 /264/.

⁷² С. Е. Никитина, *Концепт судьбы в русском народном сознании (на материале устно-поэтических текстов), Понятие судьбы в контексте разных культур*, Москва, 1994, с. 130.

Jesus Christ in Lithuanian Folk Narratives: Main Themes and Peculiarities of Image

So far, the influence of Christianity on Lithuanian folk narratives has not been thoroughly researched. This point of interface has been studied more widely regarding Lithuanian traditional customs and folk fine art. The article discusses the peculiarities of Jesus Christ image in Lithuanian folk narratives. Therefore respective folklore genres and main plots that picture Jesus Christ are discussed. It is worth noticing that Jesus Christ is chiefly depicted in Lithuanian folk incantations, aetiological legends, and religious tales. The narratives of these genres have undergone the most noticeable influence of Christian tradition. The actions performed by Jesus Christ and their corresponding results in folk narratives prove His divine nature and supernatural abilities: He endows specific features to animals and plants, He foresees the future, He may affect human life, respectively, in positive or negative way, etc. The prevailing part of folk narratives that portray Jesus Christ are distinguished by didactics and moral imperative and focuses on both Christian and communal norms of behaviour.